

STOF UIT DE KIST

De middeleeuwse textielschat uit de abdij van St.-Truiden

Uitgeverij Peeters, Leuven

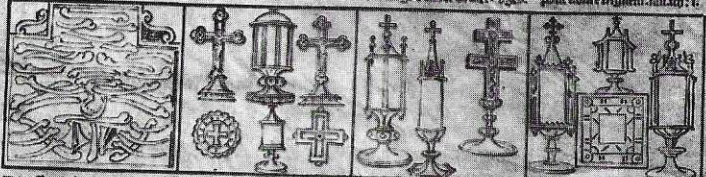
Provinciaal Museum voor Religieuze Kunst, Begijnhof 59 B- 3800 Sint-Truiden

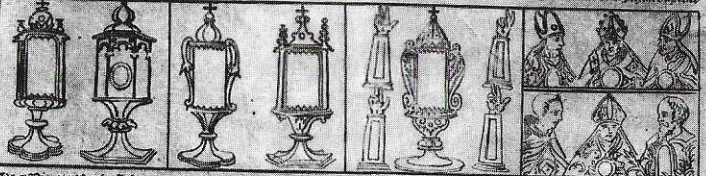
Ce sont toutes les saintes Reliques les quelles on moultre soluellement,
 en jours continuels de vij. ans en vij. ans le jour de Juillet au Monastere de saint Tron (ou de saint
 Tron) Confesseur et Patron de la ville de Louvain (ou de Louvain) Benoit-Pape de Siege.

Le corps saint de saint Trudo
 l'abbaye de saint Trudo
 l'abbaye de saint Trudo
 l'abbaye de saint Trudo
 l'abbaye de saint Trudo
 l'abbaye de saint Trudo

De la table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la

De la table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la

De la table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la

De la table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la
 table de pierre de la

**DE RELIEKENSCHAT VAN DE BENEDICTIJNERABDIJ
 VAN SINT-TRUIDEN**

Historische benadering. Nieuwe documenten*

Ph. GEORGE

[L'abbaye de Saint Tron]«est ancienne et recommandable par les grands hom-
 mes qu'elle a eus, par ses grands biens, et par l'exil de saint Eucher évêque
 d'Orléans, dont elle conserve encore les reliques, avec celles de saint Tron et de
 saint Litbert»

MARTENE & DURAND, *Voyage littéraire...*,
 Paris, 1717, p. 199.

Het is op één van zijn vele domeinen in Haspengouw dat de rijke
 landeigenaar Trudo († ca. 693) een religieuze gemeenschap sticht die
 later zou uitgroeien tot de belangrijke benedictijnerabdij van Sint-Trui-
 den.

Men kan zich de vraag stellen hoe het komt dat deze instelling op
 bijzonder wijze de belangstelling van de historici heeft weten op te
 wekken? Is het omwille van haar geografische inplanting, haar banden
 met Metz of haar boeiende geschiedenis?

Hoe dan ook, zeer rijk gedocumenteerde studies van lokaal, regionaal
 en zelfs internationaal belang werden aan deze abdij gewijd. Niet
 zonder reden past het daarom dat we hier de namen vermelden van
 Pirenne, Berlière, Paquay, Simenon, Coens... en meer recent de werken
 van Mgr. G. Boes, J. Stiennon, de thesis van J.-L. Charles, zonder de
 artikels te vergeten die nieuwe mijlpalen uitzetten waaraan we niet meer
 voorbij kunnen gaan⁽¹⁾.

(*) Het is voor ons een genoegen deze bladzijden, als blijk van vriendschap, op te
 dragen aan de Heer Jean-Louis KUPPER, Professor aan de Université de Liège.

(1) De basisbibliografie wordt aangegeven door P. PIEYNS-RIGO, *Abbaye de Saint-
 Trond*, in *Monasticon belge*, 6. Province de Limbourg, Luik, 1976, p. 13-67; aangevuld met
 de artikels die sindsdien verschenen en verzameld zijn, met name in de catalogus van de
 tentoonstelling *Handschriften uit de abdij van Sint-Truiden*, Sint-Truiden, 1986. Hieraan
 moet men nog toevoegen Ch. DUPONT, *Violence et avouerie au XIe et au début du XIIe*

Plakkaat met relieken en reliekhouders uit de abdij van Sint-Truiden, gravure, 16de eeuw.
 (Foto: Provinciaal Documentatiecentrum Abdij Sint-Truiden).

Na zoveel kwaliteitsvolle studies, waarvan sommige zich volledig op ons domein bewegen, valt het zwaar om een nieuwe en originele bijdrage te leveren. De omstandigheden hebben er anders over beslist. Dank zij een gelukkig toeval ontdekten wij voor enkele jaren, met de hulp van Z.E.H. Rutten, deken van Sint-Truiden, een grote partij losse beenderen die op de zolder van de dekenij naast de schoorsteen onder een dikke(!) laag roet verborgen lagen. Nadat de beenderen vrijgemaakt en gereinigd waren, bleken zij een ware archeologische vondst te zijn, die wij samen met collega Françoise Pirenne-Hulin onderzochten.

Na een grondig nazicht konden we een aantal oudere tekstfragmenten recupereren die aan de toegewijde zorgen van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium werden toevertrouwd. Na de behandeling leverden deze stukken het materiaal voor deze inventaris en voor de begeleidende tentoonstelling.

We hadden ook het geluk naast deze voorwerpen in textiel enkele oude opschriften of schedulae te vinden. Deze leverden ons, tesamen met de exemplaren uit de schrijnen van de HH. Trudo en Eucherius, die ontdekt werden bij de opening van de schrijnen in 1986, en met deze uit het fonds van reliekhouders van Nonnemielen, nieuwe documenten voor het lijvige en uiterst belangrijke dossier betreffende de schat van de abdij.

I. Het belang van de studie van de cultus der heiligenreliken

Heden ten dage kan men zich nog moeilijk het belang van de heiligencultus voorstellen zoals die zich in de loop van de middeleeuwen heeft ontwikkeld. *Ignorer ce culte, c'est s'exposer à ne rien comprendre à la mentalité médiévale*⁽²⁾. Zeker is dat de relieken hierin een niet te onderschatten rol hebben gespeeld.

Het Christendom slaagde erin de amuletten en andere fetisjen van de Germaanse volken te vervangen door relieken en deze laatste kenden dan ook weldra zo'n groot succes dat ontsporingen niet uitbleven. De gewijde voorwerpen slaagden erin de kloof tussen het Christelijk geloof en de religieuze gevoelens van het gewone volk te overbruggen.

siècle en Basse-Lotharingie: note sur l'histoire des abbayes de Saint-Hubert et de Saint-Trond, in *L'avouerie en Lotharingie, Actes du colloque de Luxembourg*, 1984, p. 115-128; W. PETERS, *Die Beziehungen der Abtei St-Trond zum Papsttum im 12. Jahrhundert*, in *Revue Bénédictine*, dl. 95, 1985, p. 130-145 en A.J.A. BITSTERFELD, *Een zorgelijk bezit. De benedictijnenabdijen van Echternach en Sint-Truiden en het beheer van hun goederen en rechten in Oost-Brabant, 1100-1300*, in *Noord Brabants Historisch Jaarboek*, 6, 1989, p. 7-44.

⁽²⁾ Om een zin aan te halen van A. JORIS in zijn voorwoord bij ons werk *Les reliques de Stavelot-Malmedy*, Malmedy, 1989, waarnaar we verwijzen voor alle verdere bibliografie over dit onderwerp.

In een maatschappij waarin de religie een uiterst belangrijke plaats innam, had de mens immers behoefte aan iets concreets, dat hij kon aanraken. Zijn instinct dreef hem ertoe te willen betasten en te bezitten en het is aan deze wens dat de relieken tegemoet kwamen. *Le culte des reliques se fonde sur le principe que le contact, l'ingestion, l'usage, la vénération d'une chose ayant fait partie, appartenu ou approché une personne riche en vertu, fait participer aux qualités de cette personne. Le dévôt en vient à attribuer aux reliques une valeur magique*⁽³⁾.

1. De relieken in de middeleeuwen

Het voorbeeld van de H. Ambrosius van Milaan, die in zijn basiliek de lichamen van de martelaren Gervatius en Protasius liet bijzetten, toont aan dat men vanaf de 4de eeuw relieken van heiligen in zijn bezit wilde hebben.

Een uitgelezen oord om deze aspiraties te bevredigen, vormden de Romeinse catacomben. Omwille van de steeds stijgende vraag diende men zich al snel te beperken tot fragmentjes van de lichamen van de heiligen of van hun graven, of tot voorwerpen die hen hadden toebehoord of slechts hun graf hadden aangeraakt.

Maar door de kruistochten kwam er uit het Oosten een antwoord op de steeds toenemende behoefte om heiligenreliken te bezitten.

In het begin was het vooral het liturgisch gebruik dat het verwerven van relieken aanmoedigde. Men had ze nodig voor de wijding van een heiligdom of een altaar, om het onder de hoge bescherming van één of andere heilige te plaatsen, of gewoon om de cultus tot die heilige aan te moedigen. Maar weldra moest ook aan de vraag vanuit de hoek van de privé-devotie worden voldaan. Relieken waren in die tijd immers een uitgelezen geschenk voor hooggeplaatste personen.

De cultus rond een heilige ontstond meestal bij zijn graf. Pelgrims-tochten maakten de inrichting van een crypte met meerdere altaren noodzakelijk. Omwille van de drukke verering diende het lichaam vervolgens uit de aarde te worden gelicht en geplaatst te worden in een schrijn dat bijvoorbeeld boven het hoofdaltaar of onder het doksaal werd opgesteld.

Het prachtig retabel van Stavelot, dat onder het abbatiaat van Wibald († 1158) werd vervaardigd, staat als voorbeeld voor de rijkdom waarmee een schrijn, in casu dit van de H. Remaclus, kon versierd worden.

⁽³⁾ N. HERMANN-MASCARD, *Les reliques des saints. Formation coutumière d'un droit*, (*Société d'Histoire du Droit. Collection d'Histoire institutionnelle et sociale*, dl. 6), Parijs, 1975, p. 11.

Al deze facetten van de devotie moesten leiden tot een vergroting van de kerk die de relieken bewaarde.

Er werden dan ook speciale heiligdommen opgericht om deze relieken een waardig onderdak te geven. De vlucht voor de invallen van de Noormannen liet nog toe de schatten zelf tijdig in veiligheid te brengen, maar de gebouwen leden meestal zware schade of werden vernield. Daarna begon een tijd van grote kerkelijke bouwactiviteit. Kapittels en abdijen werden elkaars rivalen in een wedloop, die tot doel had steeds mooiere en grotere constructies op te richten die met recht en reden als parels aan de kroon van het Europees bouwkundig erfgoed kunnen geregen worden.

De pelgrimstochten van hun kant moesten het noodzakelijke geld voor de werken opbrengen en als dit niet volstond dan aarzelden de geestelijken niet om met de relieken van hun patroonheilige(n) de baan op te trekken om bijkomende fondsen in te zamelen. Dit gebeurde ondermeer met de relieken van Sint-Ursmarus (1060) en van Sint-Amandus (1066 en 1107).

Wat het bisdom Luik aangaat, moet gewezen worden op het parallelisme tussen de uitzonderlijke reliekendevotie en het gouden tijdperk van de Maaslandse kunst in de 11de-12de eeuw⁽⁴⁾.

De vorm van de reliekschrijven zou eveneens in de loop der eeuwen gewijzigd worden.

In de 11de-12de eeuw treffen we nog de eenvoudige lijkst of sarcofaag aan die daarna een meer architecturale vorm zal krijgen die op zijn beurt in de hoogtij van de gotiek naar het uitzicht van een echt miniatuurkerkje zal evolueren⁽⁵⁾.

De *inventio*, *elevatio* en tenslotte één of meerdere *translatio*'s van lokale heiligen zou frequenter worden.

Er ontstonden ook ware schatkamers van «historische relieken»; dit zijn objecten die aan de heilige tijdens zijn leven hebben toebehoord. En elk religieus centrum, die naam waardig, stalde met fierheid zijn schatten uit, tot meerdere eer en glorie van zijn patroonheilige⁽⁶⁾.

De integratie van de relieken in het dagelijks leven liet ook niet op zich wachten. Van in de vroege middeleeuwen werden plechtige beloften

⁽⁴⁾ We verwijzen hier naar het klassieke en fundamentele werk van F. ROUSSEAU, *L'art mosan. Introduction historique*, (Cahiers du CACEF), 2de uitgave, Gemblours, 1970.

⁽⁵⁾ Dit onderwerp werd bestudeerd door R. DIDIER, die er te Poitiers een seminarie heeft aan gewijd, waarvan enkele conclusies gepubliceerd werden in de tentoonstellingscatalogus *Trésors d'art religieux au Pays de Visé et Saint Hadelin*, Visé, 1988, p. 91-94.

⁽⁶⁾ We hebben dit dossier ter sprake gebracht op een voordracht die op 21 december 1988 voor de Société des Antiquaires de France werd gegeven (Cf. *Bulletin*, p. 377-388) en op het colloquium *Middeleeuws textiel, in het bijzonder in het Euregiogebied Maas-Rijn*, te Alden Biesen, in 1989 (Cf. *Handelingen*, p. 11-29).

afgelegd voor schrijnen en relieken waarbij de heilige als het ware tegenwoordig werd gesteld als vrijwaarder van de gesloten overeenkomst. Via zijn relieken kreeg hij de functie van hemelse bemiddelaar en mede daardoor groeide hij uit tot hét symbool bij uitstek van een instelling, weze het een klooster, een kapittel van kanunniken of een bisdom.

Nog andere voordelen waren aan het bezit van het lichaam van een heilig verbonden, zoals we uit het volgende verhaal kunnen opmaken. In 944 wist Gerard van Brogne zich door een ware raid op Boulogne meester te maken van de relieken van Sint-Wandrillus en de titels en rechten van de abdij van Fontenelle, waar genaamde Heilige de patroon van was, binnen te rijden⁽⁷⁾.

Pelgrimstochten, waarvoor felle propaganda werd gevoerd, waren de allerlaatste remedies tegen fysische handicaps en andere kwalen. Het onmiddellijk contact door aanraking met de relik was daarbij het streefdoel bij uitstek; in 1514 schrijft Jérôme Aléandre te Amiens: *...j'ai voulu toucher l'or de la tête de st Jean pour deux pièces d'or et là et dans beaucoup d'autres endroits j'ai touché beaucoup de reliques*⁽⁸⁾.

Kon een pelgrim niet beschikken over een echte relik — bijvoorbeeld een deeltje van het lichaam van de heilige — dan bracht hij wat stof mee van de heilige plaats of een ander souvenir dat hem kon beschermen voor tegenspoed.

Hoe dan ook, de beroemdheid van een bedevaardsoord was te meten aan het belang van zijn reliekenschat. Eigenaar worden van een merkwaardig overblijfsel van een heilige was de grootste eer.

Ook op het slagveld was de heilige aanwezig door zijn relieken, die een waarborg vormden voor de overwinning.

Al snel leidde de reliekencultus tot ontsporingen.

Allerlei machten wilden zich meester maken van deze kostbare talisman, bron van geluk en gewin.

Hier is het 'klassieke' voorbeeld dat van Eginhard, de secretaris van Karel De Grote. Hij aarzelde niet beroep te doen op een echte rover, die in de catacomben zijn werkterrein had, om relieken van de HH.

⁽⁷⁾ Zie D. MISONNE, *Gerard de Brogne et sa dévotion aux reliques*, in *Sacris Erudiri*, dl. 25, 1982, p. 1-26, en ons artikel *Erlebold (†1192), gardien des reliques de Stavelot-Malmedy*, in *Le Moyen Age*, dl. 90, 1984, p. 375-382.

We hebben een gelijkaardig onderzoek gevoerd met betrekking tot Richard de Saint-Vanne (cf. bijdrage *Documents inédits sur le trésor des reliques des abbayes bénédictines Saint-Laurent et Saint-Jacques de Liège*, in *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, in druk).

⁽⁸⁾ Voorbeelden van deze aard zijn legio. Zie J. HOYOUX, *Le carnet de voyage de Jérôme Aléandre en France et à Liège (1510-1516)*, (Bibliothèque de l'Institut historique belge de Rome, afl. 18), Brussel-Rome, 1969, p. 226.

Petrus en Marcellinus in zijn bezit te krijgen en dit voor een kerk die hij in Duitsland had laten bouwen.

Het doel heiligde ook in dit geval de middelen en het ging zover dat relieken als koopwaar werden verhandeld. De herkomst was dikwijls duister. Ging het om devote kruimeldieven dan zien we hoe ze in het ene geval bij wijze van voorbeeld werden bestraft en in het andere officieel geduld, lees gerecupereerd, door de plaatselijke religieuze autoriteiten.

De devotie tot de relieken nam op haar beurt ook verscheidene vormen aan.

De 'trafiek' van relieken moet gezien worden in relatie tot het overmatig belang dat aan deze gewijde voorwerpen werd gehecht en dat in vele gevallen gewoon synoniem stond voor winstbejag.

Daar waar in de vroegste tijden grote relieken — het volledig lichaam van een heilige of belangrijke fragmenten ervan — het leeuwedeel voor hun rekening namen, vormden zich, tengevolge van de stijgende vraag, in de loop der eeuwen reliekencollecties waarvan minuscule deeltjes moesten geauthentiseerd worden. En het is achter deze droge opsommingen in een reliekencatalogus dat de sporen schuilen van een niet altijd zo makkelijk te vatten geschiedenis.

De heiligencultus vormt één geheel, doch de devotie tot de heilige neemt uiteenlopende vormen aan: heiligdom, bedevaart, edelsmeedwerk, liturgie, verheffing van de relieken...

Ook de hagiografische literatuur zal op haar beurt bijdragen tot deze uitzonderlijke ontwikkeling van de heiligencultus. Via de relieken zal haar verspreiding verzekerd zijn.

Relieken zijn het kapitaal van een kerk. Zelf vormen ze de spirituele rijkdom, terwijl de reliekhouders de materiële rijkdom uitmaken.

Op de eerste plaats voorzien ze de kerk van de nodige inkomsten door de reputatie van hun werking; ze roepen op tot bedevaart, die op haar beurt giften en schenkingen aan de heilige met zich meebrengt; soms worden reizen georganiseerd om fondsen voor de oprichting van gebouwen in te zamelen. De verhalen over mirakels moedigden de pelgrimages aan.

Vervolgens tonen ze hun de macht in conflictsituaties; hun aanwezigheid is het ultieme argument dat het recht doet zegevieren.

Zowel in Bouillon in 1141, in Andenne in 1151 als op de vlakte van Steps in 1213 brachten de relieken van de H. Lambertus in het vuur van de strijd de overwinning aan de Luikenaars⁽⁹⁾.

In 1071 zijn keizer Hendrik IV evenals de bisschoppen, die in Luik

⁽⁹⁾ Zie Cl. GAIER, *Grandes batailles de l'histoire liégeoise au Moyen Age*, Luik, 1980.

aanwezig zijn, overweldigd door de voortekenen, waarmee de intocht van de relieken van de H. Remaclus in de stad gepaard ging. Deze relieken waren immers het laatste argument dat de monniken van Stavolot uitspeelden om hun suprematie over dezen van Malmedy terug te winnen die reeds zes jaar een te eigenzinnige koers voeren.

De derde belangrijke reden waarom relieken het kapitaal van een kerk uitmaken is de aanwezigheid van de houders die speciaal werden vervaardigd om de kostbare schatten te bewaren.

Reliekhouders zijn niet louter en alleen kunstobjecten. Ze vormen evenzeer een geldelijke reserve waarnaar in tijden van nood kan teruggegrepen worden. Beroemd in dit verband is het voorbeeld van bisschop Otbert (1091-1119). Deze laatste aarzde immers niet om in 1096, tot groot nadeel van het kapittel van Sint-Lambertus, de gouden platen van het schrijn van dé patroon bij uitstrek van het diocees te laten afnemen om het kasteel van Godfried van Bouillon te kunnen aankopen die naar de kruistochten vertrok⁽¹⁰⁾.

Soms werden relieken aan de prijs van het goud gekocht wat alleen maar hun waarde kon doen toenemen daar die gekoppeld werd aan deze van het zo begeerde edelmetaal.

2. Pleidooi voor een corpus van de geschreven bronnen ten dienste van de identificatie van de relieken in het bisdom Luik

Het moet gezegd worden dat de historici slechts de laatste jaren hun aandacht zijn gaan richten op de geschreven bronnen, die de identificatie van de relieken mogelijk maken, al zijn er enkele baanbrekende werken over sommige kerkschatten verschenen⁽¹¹⁾.

Te dikwijls werd de schijnwerper gericht op de aspect van 'schandaal' en 'trafiek' dat rond de relieken zweeft, terwijl aan vele interessante punten achteloos werd voorbijgegaan.

Welke relieken zijn bij het grote publiek bekend buiten deze van het H. Kruis of de Lijkwade van Turijn, naast enkele zevenjaarlijkse toningen of traditionele bedevaarten?

De geschreven bronnen waarover we beschikken om de relieken te identificeren zijn menigvuldig; het zijn lijsten, catalogi en inventarissen van schatkamers, epigrafische documenten, opdrachtsinscripties van

⁽¹⁰⁾ J.-L. KUPPER, *Otbert de Liège: les manipulations monétaires d'un évêque d'Empire à l'aube du XIIe siècle*, in *Le Moyen Age*, dl. 86, 1980, p. 353-385.

⁽¹¹⁾ Voor bibliografie zie onze bijdrage *De l'intérêt de la conservation et de l'étude des reliques des saints dans le diocèse de Liège*, in *Bulletin de la Société Royale Le Vieux Liège*, nr. 226, dl. 10, 1984, p. 509-530.

altaren ... en vooral schedulae of kleine perkamenten strookjes met de naam van de heilige waarvan ze de relieken vergezellen.

Deze bronnen zijn op vele gebieden belangrijk.

Op archeologisch gebied geven ze soms opheldering betreffende de historiek van een gebouw of een kunstwerk — in casu de inhoud ervan, de reliekhouders — en op historisch vlak in het algemeen zijn ze interessant omdat ze de namen vermelden van plaatsen, personen of heiligen en niet zelden blijkt hieruit een zeer vroege of zelfs uitzonderlijke vermelding.

Tenslotte is hun paleografisch belang evident. Waarmee we alleen maar willen aantonen op hoeveel domeinen ze een bijdrage kunnen leveren.

Een corpus van de geschreven bronnen samenstellen, die de identificatie van de relieken in het geheel van het oude bisdom Luik in de middeleeuwen mogelijk maakt, is een ambitieus opzet: zo ruim is het geografisch kader en zo overvloedig het materiaal.

Om nauwkeuriger de richting van onze opzoekingen aan te geven, worden hier als model drie studies aangehaald: vooreerst, de *Mittelalterliche Schätzenverzeichnisse* onder de leiding van Bernard Bischoff, waarvan een eerste deel is verschenen in 1967; vervolgens de analyse van de schat van de Mont-Saint-Michel door Dom Jacques Dubois (1967), en tenslotte het mooie werk dat Marie-Madeleine Gauthier aan de 'Wegen van het Geloof' heeft gewijd (1983). Dit werk is vooral toegespitst op de kunstgeschiedenis, maar biedt ook rijke documentatie op gebied van de inventarissen van de schatkamers.

Zeer onlangs toonde ook *Le Trésor des saints de Chelles* van Jean-Pierre Laporte, na de uitgave van de kostbare schedulae door Jean Vezin en Hartmut Atsma, de afgelegde weg aan en welke paden er nog moeten bewandeld worden.

Het onderzoek dat we zelf eerder publiceerden, betreft de abdijen van Stavelot-Malmédy, van Saint-Jacques en Saint-Laurent te Luik, van de collegiale kapittels van Tongeren, Visé, Hoei, Amay en Saint-Martin te Luik.

En het onderzoek gaat verder.

3. De relieken van de benedictijnerabdijen

Zoals gezegd is de devotie tot de relieken één van de meest markante kenmerken van de 10de, 11de en 12de eeuw.

Het hoogtepunt hiervan bepalen, blijft een kwestie van subjectieve appreciatie.

Men kan allerlei historische figuren oproepen zoals een Gerard van Brogne († 959), een Richard de Saint-Vanne († 1046), Poppo van Stave-

lot († 1048), Wibald († 1158) en Erlebald van Stavelot († 1192), allemaal mensen waarvan de opvallende devotie tot de heiligen is gekend en waarvan de vurige ijver voor de relieken in het oog springt.

Thans voegen we een nieuw personage aan deze rij toe, namelijk Willem van Rijckel, abt van Sint-Truiden (1249-1272).

Terecht kan men hier opmerken dat het om een benedictijn gaat, maar dit mag ons niet op een dwaalspoor zetten. Zeker mogen we ons niet laten verleiden om in dit gegeven een verklaring te zoeken voor de geest van monastieke hervormingen van die periode⁽¹²⁾. *La vénération des reliques est de tous les temps et de tous les lieux*⁽¹³⁾, maar verder is het vanzelfsprekend dat de benedictijnerorde, die quasi het monopolie van het monachisme in handen had, dus ook de rijkste was op gebied van de reliekencultus, of moeten we hier spreken van *Reliquienidolatrie*⁽¹⁴⁾. Zoals door Dom D. Misonne pertinent werd opgemerkt kan men zich geen monastieke gemeenschap voorstellen zonder relieken⁽¹⁵⁾. Bij hun intrede moeten de monniken een aanvraag opstellen *ad nomen sanctorum quorum reliquiae ibi sunt*⁽¹⁶⁾. En, zoals we reeds gezegd hebben, vormen de verschillende facetten van de heiligendevotie één geheel, waardoor ze diepe sporen naliet. De pracht van de religieuze gebouwen heeft tot doel de pracht van de goddelijke credienst te ondersteunen. Elk klooster waarvan de gebouwen beantwoorden aan dit streefdoel en waar de officies zich zonder ophouden volgens de geëikte regelmaat van de *Regula sancti Benedicti* voltrekken, moedigt de praktijk van de monastieke deugden aan. In dit grootse programma bekleeden de relieken een vaste plaats; ze staan in het hart van heel die constructie.

II. De reliekenschat van de abdij van Sint-Truiden

Vele publikaties handelen over *des saints particulièrement honorés à l'abbaye de Saint-Trond*. Toevallig kennen we de schat van de abdij door een zeer oude inventaris (870). Verder zijn er verschillende vermeldingen, die in de loop van de middeleeuwen werden opgetekend, ondermeer over de toewijdingen van altaren door bisschop Otbert (29

⁽¹²⁾ W. SCHULTZE, *Gerhard von Brogne und die Klosterreform in Niederlothringen und Flandern*, in *Forschungen zur deutschen Geschichte*, dl. 25, 1885, p. 256-257, op dit punt bekritiseerd door U. BERLIÈRE, *L'étude des réformes monastiques des Xe et XIe siècles*, in *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres*, 5de reeks, dl. 18, 1932, p. 146, waaruit de twee volgende citaten, (13) en (14), genomen zijn.

⁽¹³⁾ Zie n. 12.

⁽¹⁴⁾ Zie n. 12.

⁽¹⁵⁾ D. MISONNE, *Gerard...*, o.c., p. 2.

⁽¹⁶⁾ *Regula sancti Benedicti*, c. 58, 19.

september 1117) of de meer recente die gepubliceerd zijn door Joseph Brassinne⁽¹⁷⁾.

Ook hebben verhalende bronnen, zoals de boeiende kroniek van de abdij, in de loop der jaren vele anecdotes in verband met de schat en met het geestelijk leven van de abdij overgeleverd.

Aan deze documenten voegen we er thans meerdere toe, die nog niet uitgegeven zijn en die we tesamen met de relieken in Sint-Truiden hebben aangetroffen.

Er bestaan drie welonderscheiden fondsen:

– het eerste verzamelt de documenten die bewaard zijn in de schrijven van de HH. Trudo en Eucherius. Het meest interessante specimen is hier zeker een schedula op perkament met een geschrift van de 11de eeuw (?): *van de stof van de HH. Trudo en Eucherius*.

– het tweede is dat van de reliekhouders die herkomstig zouden zijn uit Nonnemielen en die thans tentoongesteld zijn in de schatkamer van de decanale kerk van Sint-Truiden⁽¹⁸⁾.

– het derde is dat van de schedulae die gevonden werden bij de relieken en textielfragmenten in de dekenij. Het is voornamelijk deze reeks van 13de-14de eeuwse schedulae van mannelijke en vrouwelijke heiligen uit de stoet der Elfduizend Maagden die in het bijzonder onze aandacht zal weerhouden.

De heiligen kunnen met verschillende benamingen aangeduid worden: ofwel zijn ze gegroepeerd onder één gemeenschappelijke noemer: *van het College van de Elfduizend Maagden*; ofwel zijn ze onbekend: *van één van de Elfduizend Maagden*. Of er is sprake van welbepaalde heiligen binnen de groep zoals Elisabeth en Ymana, zuster van Gillis; Gillis en Bartholomeus, zoon van de oom van de H. Agnes⁽¹⁹⁾.

Deze schedulae identificeren de beenderen of de schedels; één opschrift preciseert dat deze relieken in 1271 uit Keulen waren meege-

⁽¹⁷⁾ Uitgave en bibliografie in *Mittelalterliche Schatzverzeichnisse, 1.: Von der Zeit Karls des Grossen bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, uitg. door Zentralinstitut für Kunstgeschichte, in samenwerking met B. BISCHOFF, München, 1967, p. 128-129, korte inhoud door M. COENS, in *Analecta Bollandiana*, dl. 87, p. 199 en commentaar in H. DAUPHIN, *Richard de Saint-Vanne*, p. 210-211; deze voorwerpen «donnent une idée des choses nécessaires à la vie d'un nouveau cloître». In hun *Histoire de Metz*, gaven FRANCOIS & TABOUILLOT reeds in 1769 commentaar op deze inventaris waarvan de «opulence» hun verraste (dl. 1, p. 624 e.v.).

⁽¹⁸⁾ Wegens tijdgebrek konden we het zogenaamde fonds van Nonnemielen, alsook het voorgaande niet onderzoeken, al valt er over beide heel wat te schrijven.

⁽¹⁹⁾ Voor wat de expertise van de handschriften betreft, konden we rekenen op het advies van Professor A. DEROLEZ, Conservator van de Handschriften en Kostbare Werken van de Gentse Universiteit; we zijn er hem zeer dankbaar voor. In de toekomst hopen we deze schedulae te publiceren in het *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* waar we begonnen zijn met de uitgave van de geschreven bronnen aangaande de relieken van het oude bisdom Luik.

bracht door Hedwig van Soest en Ermentrudis, maar dat de namen van de heiligen met de tijd onleesbaar zijn geworden. Wanneer men deze schedulae aan een nauwkeuriger onderzoek onderwerpt, vindt men er de transcriptie van in de catalogus van abt Willem van Rijckel (1249-1272)⁽²⁰⁾. Schedulae van hetzelfde genre met betrekking tot de H. Silia treft men aan in een houten armreliëhouder, die bewaard wordt in de kerk van Sint-Truiden⁽²¹⁾. Een ander boeiend voorval moet hier aangehaald worden, namelijk dat van een schedelreliëk van één van de Elfduizend Maagden die uit de abdij ontvreemd was en gedurende tien jaar in Gelre bewaard bleef. De dader van de diefstal kon geen rust vinden tot hij zich had voorgenomen het gestolen goed aan de prior van het klooster terug te geven. Deze 'petite histoire' werd opgetekend in een schedula van de 15de eeuw waarvan een kopie is gemaakt in de 16de eeuw⁽²²⁾.

Wat nu de relieken zelf betreft, gaat het hier voornamelijk om een verzameling schedels die eerst in een stuk linnen zijn verpakt en dan in een fijne stof, meestal zijde, zijn gewikkeld, met een gekruist bandje om de schedelkap te beschermen. Het linnen werd onderworpen aan de analyse met de Koolstof 14-methode. De resultaten hiervan laten toe te veronderstellen dat de stof ten tijde van Willem van Rijckel zelf werd aangebracht; zij is ook gewikkeld rond kleinere beenderfragmenten (datering met C-14: 542-611), waarvan ze perfect de contouren respecteert. Onderling zijn de stukjes als de kralen van een gebedssnoer verbonden. Soms zijn op al deze beenderen ook sporen van was zichtbaar. In enkele gevallen zaten er bij de relieken ook kruiden (datering met C-14: 1442-1483)⁽²³⁾.

⁽²⁰⁾ Cf. *infra*.

⁽²¹⁾ In de schatkamer van de decanale kerk van Sint-Truiden wordt een reliekarm van de H. Silia bewaard. De schedulae, geschreven in een handschrift van de 15de eeuw, zijn zichtbaar achter de glazen venstertjes. Ze vertellen over de marteldood van de heilige waarvan «het lichaam in de abdij bewaard is». Opnieuw zien we hoe de teksten overgenomen zijn van de catalogi van Willem van Rijckel.

⁽²²⁾ Dit voorval wordt vermeld in de kroniek van Sint-Truiden (uitg. DE BORMAN, *o.c.*, dl. 2, p. 345); het verhaal volgt op een soortgelijke geschiedenis die de relieken van het H. Kruis is overkomen die aan de abdij werden teruggeschonken in 1471; er wordt zelfs aangegeven dat het een soldaat van hertog Karel (de Stoute) was die zich aan de diefstal had schuldig gemaakt. Dit feit moet geplaatst worden tegen heel de achtergrond van de rooftochten, gepleegd door de Boergondische soldaten, waarbij vooral de kostbaarheden uit de Luikse kerken geveiseerd werden. Omdat hier ook vele relieken bij waren, komen we hier later nog op terug.

Haarenhoven heeft onze schedula in het bijzonder de aandacht weerhouden van de opsteller van de tweede reliekenlijst (cf. *65).

⁽²³⁾ De analyse met C-14 werd uitgevoerd door M. VAN STRYDONCK (KIK, Brussel); natuurlijk moet men bij de interpretatie van het resultaat rekening houden met de probabiliteit en we verwijzen dan ook graag voor alle verdere nuttige gegevens naar zijn bijdrage in deze publikatie.

Alle gegevens over deze drie fondsen vinden we terug op een interessante plakkaat, gedrukt rond 1552-1559, die voor het ogenblik onvindbaar is, maar waarvan we gelukkig een foto hebben, die hier wordt afgedrukt⁽²⁴⁾.

[...]
Les corps saintz. de. s. Gilles, de s. Elisabeth, de. s. Silie, de s. Silgerne, de s. Juliane, de s. Beatrice du college et nombre des XI^m vierges

Le vestement de linge de sainte Dorothee/auquel elle fut decollée/ ou appert les taches de sang expandu. Lan CC. LXXXVII.

Quatre vintz et X Chiefz et des osseaulx sans nombre des XI^m vierges. lesquelles ont souffert passion pour nostre Seigneur. l'an IIIIc. I.

[...]

Ung oss de lespuinne du dors de s. Adele mere de s. trudon et une partie de sa mandibule et de. s. Agathe | et des osseaulx de s. Sophie.

[...]

Plusieurs cœuvre chiefz, huvez atouementz/ bourses/ de aultres petitz menus bagaiges des. XI^m. Vierges. et de plusieurs saintz.

[...]

III. Willem van Rijckel, abt van Sint-Truiden (1249-1272), en de relieken van de heiligen van de stoet der Elfdruizend Maagden van Keulen

Het «*Sacrarium*» van Sint-Truiden is beroemd⁽²⁵⁾. Deze benaming slaat op handschrift 366 uit de Luikse Universiteitsbibliotheek. Het is een bundel van 336 bladzijden ten dienste van Dom Trudo van Gembloers, sacristiemeester van Sint-Truiden in de 16de eeuw. Dom U. Berlière heeft er twee gedetailleerde lijsten in gevonden van relieken die door Willem van Rijckel, abt van Sint-Truiden (1249-1272), rond 1270

⁽²⁴⁾ Het plakkaat stak bij het *Sacrarium* (Luik, BU, Ms. 366, f° 44). Uitgave en commentaar in A. en J. PAQUAY, *Sint-Trudo's leven en vereering*, Tongeren, 1933, p. 93-97.

⁽²⁵⁾ U. BERLIÈRE, *Guillaume de Ryckel, abbé de Saint-Trond et les reliques des saints de Cologne*, in *Revue Bénédictine*, dl. 16, 1899, p. 270-277, hernomen en voorzien van commentaar door M. COENS, *Les saints particulièrement honorés à l'abbaye de Saint-Trond*, in *Analecta Bollandiana*, dl. 72, 1954, p. 406-413. De hiernavolgende citaten zonder verwijzing zijn, zonder uitzondering, uit dit laatste artikel genomen.

De eerste lijst van relieken uit het *Sacrarium* bevat notities die opgesteld zijn in de eerste persoon (*dedi...*) waardoor hij aan Willem zelf wordt toegeschreven; de tweede werd opgesteld in de derde persoon (*Guillelmus dedit...*) en preciseerd daarenboven dat het, tenzij anders vermeld, steeds om hoofden gaat die geschonken waren.

te Keulen verworven waren. De eerste lijst (BHL 8449) wordt toegeschreven aan Willem van Rijckel zelf; de tweede (BHL 8450) zou een latere aanpassing van de eerste zijn.

Deze lijsten verbazen door de overvloed aan relieken waarover sprake is en door de verklarende notities die over elke heilige gegeven worden.

Zij weerspiegelen goed de geest van de tijd waarop toch wat nader moet worden ingegaan om beter de verschillende stadia van hun redactie te begrijpen.

1. De legende van de Elfdruizend Maagden

Op de herinnering aan enkele Maagden, die vóór de 4de eeuw te Keulen de marteldood stierven en waarover verder niets geweten is, heeft zich vanaf de 9de eeuw een hele legende geënt die in de middeleeuwen belangrijke ontwikkelingen zal kennen.

Het verhaal over de H. Ursula en de Elfdruizend Maagden vormt één van die literaire en artistieke cycli die zo typisch zijn voor de middeleeuwse mentaliteit⁽²⁶⁾.

De eerste teksten van het heiligenleven verschenen in de 10de eeuw en geven een goed idee van de «wonderbaarlijke naïviteit» van de middeleeuwer. De eerste *Passio* (969-976) *Fuit tempore pervetusto...* 'Er was eens, heel lang geleden...' in de stijl van een sprookje, vertoont volgende belangrijke kentrekken: Ursula, de enige en zeer vrome dochter van een Bretoense vorst, wordt ten huwelijk gevraagd door de zoon van een machtig heidens tiran. Om een dreigende oorlog te vermijden, aan-

⁽²⁶⁾ De bibliografie over de Elfdruizend Maagden is zeer uitgebreid. Het standaardwerk blijft W. LEVISON, *Das Werden der Ursula-Legende*, Keulen, 1928 (korte inhoud door M. COENS, *Les Vierges martyres de Cologne d'après un ouvrage récent*, in *Analecta Bollandiana*, dl. 47, 1929, p. 87-110).

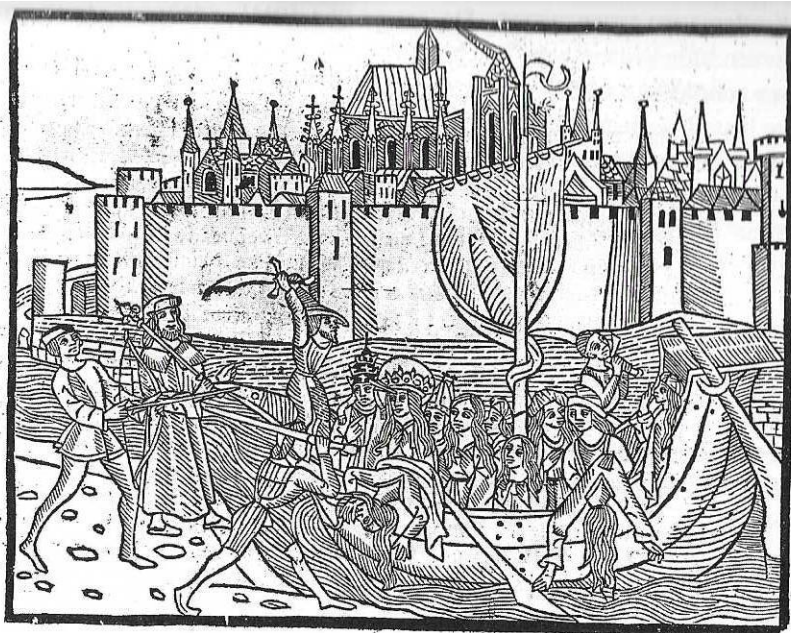
Zie ook het recente werk van F.G. ZEHNDER, *Sankt Ursula. Legende. Verehrung. Bilderwelt*, Keulen, 1985.

Het is hier niet de plaats om dieper in te gaan op de verschillende documenten betreffende de H. Ursula, van de steen van Clematius tot Jacobus de Voragine, zie Fr. BARDON, *De la Passio à la peinture: analyse historique du récit verbal de la légende d'Ursule*, in *Revue belge d'Archéologie & d'Histoire de l'Art*, dl. 52, 1983, p. 43-79.

U. DE TERVARENT, *Légendes et reliques. Le cas des Onze Mille Vierges*, in *Le Moyen Age*, dl. 39, 1929, p. 17-35, p. 31. Van dezelfde auteur moet men ook het werk lezen *La légende de sainte Ursule dans la littérature et l'art du Moyen Age*, 2 dln., Parijs, 1931.

Wat het getal 11.000 betreft: «la seule solution satisfaisante est celle de Levison: les Romains avaient l'habitude, conservée au Moyen Age, de placer un trait au-dessus des chiffres, soit pour indiquer qu'il s'agissait de chiffres, soit pour transformer les unités en milliers: les exemples des deux emplois abondent. XI pouvait signifier 11 ou 11000. Un clerc ou une moniale a pu commettre la confusion sans se troubler, en se réjouissant au contraire de voire tant de martyrs honorer son église. Une erreur aussi colossale ne peut étonner que ceux qui ne connaissent pas les nombreuses légendes fabriquées au XIe siècle» (*Ptes des Saints et des Bienheureux selon l'ordre du calendrier avec l'historique des fêtes*, door de EE. PP. Benedictijnen van Parijs, op 21 oktober p. 677).

Die Cronica van der Hilliger Stat Coellen, Keulen, Johan Koelhoff, 1499, f. 88v°. Marielood van de Elfduizend Maagden. — Luik, BU, 15de eeuw. B. 85. (Foto: J. Botty).

vaardt Ursula de uitnodiging op voorwaarde dat ze van 10 voorname gezelschapdames mag vergezeld worden, die op hun beurt, net als zijzelf, een gevolg van elk 1000 jonkvrouwen mogen meenemen. Ook moeten er 11 schepen zeewaardig gemaakt worden opdat ze gedurende drie jaren zouden kunnen varen waarheen ze willen vooraleer Ursula in het echte huwelijksbootje zou stappen. Haar vader voegt aan deze voorwaarden nog één toe, namelijk de bekering van de bruidegom tot het Christendom. Tot ieders voldoening wordt de overeenkomst gesloten.

Ursula scheept in aan het hoofd van haar gevolg en houdt zich gedurende drie jaar bezig met vrome oefeningen en met het in praktijk omzetten van de nobelste deugden. Op een dag steekt de wind op die de schepen meevoert tot Tiel op de Rijn, en verder tot Keulen. En aangespoord door een hemels visioen zetten ze koers naar Rome om op bedevaart te gaan. Nadat de vrouwen er de kerken hebben bezocht, keren ze naar Keulen terug zonder te weten dat de stad door de Hunnen is bezet. Nauwelijks zijn ze ontscheept of ze worden door de barbaren afgeslacht. De hoofdman van de Hunnen vergrijpt zich aan Ursula die hem afweert en sterft onder een regen van pijlen. God straft de barbaren die de aftocht moeten blazen. De Elfduizend Maagden

worden met respect begraven en er wordt voor hen een basiliek opgericht.

Op het algemeen stramien van deze geschiedenis worden weldra verfragingen aangebracht, doch de traditie zal vooral op concrete wijze gestalte krijgen door de vondst van de pseudo-reliken van de Heilige Maagden. In 1106 stoot men bij de bouw van de nieuwe ringmuur rond Keulen, dicht bij de kerk van Sint-Ursula, op meerdere graven. Op slag kreeg de legende van de Elfduizend Maagden er een stevige voedingsbodem. Vanaf 1113 begon de export van beenderen op grote schaal; schedels werden met honderden verzonden, lichamen met duizenden. In 1381 verbood paus Bonifatius IX deze translaties, die daarna in het geheim werden verdergezet.

Weldra was men in de weer om de heilige mannen en vrouwen van de cyclus van Ursula te identificeren. Over dit onderwerp ondervraagd, gaf de benedictines en beroemde mystica, Elisabeth van Schönau (1123-1164), door middel van zowel naïeve als toepasbare openbaringen, toelichting bij sommige delen van deze geschiedenis. Nieuwe personages werden gecreëerd en vele namen uitgevonden. De legende ontwikkelde zich en groeide aan. Jacobus de Voragine en anderen droegen hun steentje bij tot de popularisatie van deze versies en ook de kunst nam de draad op.

Het feest van de Maagden wordt gevierd op 21 oktober.

De kerk van de «H. Maagden», de huidige Sint-Ursulakerk te Keulen, werd in de loop der eeuwen verfraaid. De schatkamer of 'Gouden Kamer' bevat vele gotische en barokke reliekbustes. *Les chanoinesses des «Saintes-Vierges» devaient être concurrencées à Cologne même par leurs voisines de l'église des Macchabées, qui prétendirent se trouver elles aussi dans les limites sanctifiées par le corps des martyres, faillirent leur terrain avec succès et se mirent à expédier des reliques malgré les protestations de leurs rivales*⁽²⁷⁾.

3. Hun cultus in het bisdom Luik

Niet alleen in het bisdom Luik, maar in heel Europa zal de cultus van de Elfduizend Maagden een geweldige vlucht nemen. Wij beperken ons hier tot het geven van enkele aanknopingspunten.

Reeds in 1117 herbergt het altaar van het graf van de HH. Trudo en Eucherius te Sint-Truiden tussen zijn vele reliken enkele van de Elfduizend Maagden; hun lijdensverhaal is in de abdij gekend en hun

⁽²⁷⁾ *Vies des Saints...*, o.c., p. 686.

feest staat opgetekend in het lectionarium van de 2de helft van de 12de eeuw⁽²⁸⁾.

Sigebert van Gembloers (†1112) spreekt erover in zijn Kroniek van het jaar 453⁽²⁹⁾.

Vanuit Keulen dringt de legende stilaan meer en meer in westelijke en zuidelijke richting door; de Tervarent verzamelde manuscripten te Sint-Truiden, Luik, Lobbes, Saint-Hubert, Roodklooster, Het Park, Bethlehem bij Leuven, Korsendonk, Maastricht...

Te Waulsort heeft in het begin van de 12de eeuw een translatie van drie lichamen plaats, waarvan een tekst getuigt (BHL 8444-8445); vijf eeuwen later vinden we nog sporen van deze relieken in de schat van de kerk⁽³⁰⁾.

In de catalogus van de bibliotheek van Stavelot staat reeds in 1105 een *Passio XI millia virginum* vermeld. Ook de reliekbuste van paus Alexander (ca. 1145) en de kapel Saint-Vith, gesticht door abt Wibald (†1158), bevatten relieken van de Keulse Maagden en in 1268 worden er relieken verzonden vanuit de abdij van de H. Remaclus naar de zusterabdij van Solignac⁽³¹⁾.

Een handschrift van Malmedy dat dateert van het einde van de 11de eeuw bevat een *Vita* (Vat. lat. 8565) en hetzelfde klooster bewaart relieken van de HH. Albina en Emerentiana en dit alleszins van voor de 16de eeuw⁽³²⁾.

Volgens de Raisse, zou ook de Heilige Norbertus himself in 1121 aan

⁽²⁸⁾ De wijdingen van de altaren worden vermeld in de uitgave van DE BORMAN, *o.c.*, dl. 1, p. 188.

Op 14 september 1121 brengt Raoul van Sint-Truiden uit Keulen relieken van een Thebaanse heilige mee en aanvaardt daarbij nog met een zekere terughoudendheid zekere relieken *de sanctis Virginibus* (cf. COENS, *o.c.*, *Analecta Bollandiana*, dl. 72, 1954, p. 114-115).

Een lijdensverhaal van de Elfdruizend Maagden vinden we in Luik, BU, Ms. 12 (1ste helft 12de eeuw), cf. tentoonstellingscatalogus van Sint-Truiden, *Handschriften...*, *o.c.*, p. 113. Vermeld in de catalogus van de kloosterbibliotheek in 1538, cf. J. BRASSINNE, in *Bulletin des Bibliophiles liégeois*, dl. 4, 1888-1889, p. 39. Over het lectionarium zie COENS, *o.c.*, dl. 72, 1954, p. 126.

⁽²⁹⁾ Cf. *MGH, SS*, dl. 6, p. 310 en kommentaar in DE TERVARENT, *o.c.*, 1933, p. 35.

⁽³⁰⁾ Tussen 1106 en 1130-1140, datum van de samenstelling van het verhaal door monnik Richer, zie G. DESPY, *Les chartes de Waulsort, Etude diplomatique et édition critique*, dl. 1 (946-1199), Brussel, 1957, p. 44-45; zie ook LEVISON, *Das Werden...*, *o.c.*, p. 108 n. 4. Van deze relieken vindt men de opeenvolgende sporen in de inventarissen van 1615, 1628 en 1642.

⁽³¹⁾ Zie onze publikatie *Les reliques de Stavelot-Malmedy*, *o.c.* en J. GESSLER, *Les catalogues des bibliothèques monastiques de Lobbes et de Stavelot*, in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, dl. 29, 1933, p. 92.

⁽³²⁾ Zie J. STIENNON, *Le scriptorium et le domaine de l'abbaye de Malmedy du Xe siècle au début du XIIIe siècle d'après les manuscrits de la Bibliothèque Vaticane*, in *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, dl. 26, 1950, p. 15, en ons boek *Les reliques...*, *o.c.*.

Floreffe vier hoofden van de Elfdruizend Maagden hebben geschonken⁽³³⁾.

Ook de bedevaart naar Keulen genoot bekendheid, zoals we kunnen opmaken uit het Leven van de H. Juliana van Cornillon (†1258)⁽³⁴⁾.

Haar vriendin Hymana, abdis te Salzannes, kreeg de toelating te delven in de bodem van de *ager ursulanus* en er een partij beenderen uit te halen *qui prèrent le chemin de nos régions, où Marguerite, comtesse de Flandre et de Hainaut, fut heureuse d'en distribuer une grande part*⁽³⁵⁾. Ook tengevolge van bepaalde openbaringen verkregen de Paters Kruisheren van Hoei in 1292 de overbrenging van de relieken van de HH. Odilia, Ida en Imma naar hun klooster. Een beschilderd houten schrijn werd speciaal vervaardigd om deze relieken in op te bergen⁽³⁶⁾. Onder de nog onuitgegeven schedulae die we in de collegiale kerk van Hoei terugvonden, lezen we op een 13de-eeuws exemplaar: *De navi XIm virginum*.

Te Tongeren vermeldt het ordinarium van de 15de eeuw dat de hoofden en de relieken op het altaar werden uitgesteld tijdens het feest van de Heilige Maagden en tot op vandaag herbergt de schatkamer van genoemde basiliek relieken van deze heiligen⁽³⁷⁾.

Na deze opsomming kunnen we ons terecht de vraag stellen welke kerk het zich in het Ancien Régime kon veroorloven geen relieken te bezitten van dit beroemde gezelschap dat in zo menig kunstwerk, denken we maar aan de schilderijen van Memling, en in vele edelsmeedwerken voorgoed onsterfelijk werd gemaakt? Te Luik is een kerk dicht bij het paleis toegewijd aan de H. Ursula en aan haar zusters en dit zonder twijfel vanaf de 12de eeuw⁽³⁸⁾. Zowel Saint-Jacques als Saint-

⁽³³⁾ A. RAYSSIUS, *Hierogazophylacium Belgicum sive Thesaurus sacrarum reliquiarum Belgii*, Douai, 1638, p. 217 en V. BARBIER, *Histoire de l'abbaye de Floreffe*, dl. 1, Namen, 1892, p. 18.

⁽³⁴⁾ Zie over dit Leven in laatste instantie de bijdrage van J. COTTIAUX en J.-P. DEVLILLE in de tentoonstellingscatalogus *Saint-Martin. Mémoire de Liège*, Luik, 1990, p. 31 e.v.

⁽³⁵⁾ COENS, *o.c.*, p. 407 n. 3.

⁽³⁶⁾ Zie ons artikel *Hagiographie hutoise* in de *Catalogue de l'exposition Huy. Trésors d'art religieux*, Hoei, 1984, p. 75 e.v..

Als men A. DE WAREM mag geloven in zijn *Sacrarium* van 1659 dan werden er onder het Ancien Régime te Hoei in vele andere kerken relieken van de heilige Maagden bewaard.

⁽³⁷⁾ Zie onze bijdrage in de inventaris *Tongeren. Basiliek van O.-L.-Vrouw Geboorte, Feest*, Leuven, 1988, p. 56 met bijhorende bibliografie.

⁽³⁸⁾ De eerste vermelding van deze kerk zou teruggaan tot *Breviloquium de incendio...*, *MGH, SS*, dl. 20, 1868, p. 620: *cum ecclesia sanctarum virginum*. Zie Th. GOBERT, *Les rues de Liège*, in het artikel over de Elfdruizend Maagden en de H. Ursula.

De inventaris van de sacristie van de Kathedraal te Luik in de 17de eeuw (uitg. J. DEMARTEAU, in *Bulletin de la Société d'Art & d'Histoire du Diocèse de Liège*, dl. 2, 1882, p. 307-337) vermeldt een «Reliquair ou coffre de bois avec des reliques des XI milles Vierges», alsook de toning van 1489.

Laurent, de twee belangrijkste benedictijnerabdijen, bezaten haar relieken⁽³⁹⁾. In 1613 ontving de Sint-Remigiuskerk, parochiekerk van Saint-Jacques, de nalatenschap van deze abdij; relieken van de Elfduizend Maagden *enfermées dans une vitrine devant le tableau de l'autel, d'une façon assez peu convenable, non pas contenues dans des boîtes, mais simplement enveloppées dans de la soie sans étiquettes sur lesquelles on pourrait lire le nom des reliques...*⁽⁴⁰⁾. Uit dit voorbeeld kunnen we afleiden hoe de cultus vanaf de renaissance meer en meer werd verwaarloosd. Hiervan getuigen onder andere de collegiale kerken van Saint-Martin en Saint-Jean te Luik⁽⁴¹⁾ naast vele andere voorbeelden.

3. Een vurig propagandist: Willem van Rijckel

Van 1270 tot 1272 verkreeg Willem van Rijckel⁽⁴²⁾, abt van Sint-

⁽³⁹⁾ Zie ons artikel *Documents inédits sur le Trésor des abbayes bénédictines St-Laurent et St-Jacques de Liège, o.c.*. Natuurlijk kan men hier nog meerdere voorbeelden aanhalen. Zo bevatte de doos met relieken van Momalle, c. 1182, ook relieken van de Elfduizend Maagden. Cf. onze mededeling voor de Société Nationale des Antiquaires de France op 19 december 1990, in druk.

⁽⁴⁰⁾ Volgens J. HOYOUS, *Quatre inspections d'églises liégeoises faites par le nonce Antonio Albergati*, in *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, dl. 36, 1964, p. 162 en het commentaar in ons artikel *Un reliquaire «souvenir» du pèlerinage des Liégeois à Compostelle en 1056?*, in *Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art*, dl. 57, 1988, p. 18.

⁽⁴¹⁾ Cf. tentoonstellingscatalogus *Saint-Martin. Mémoire de Liège*, Luik, 1990, p. 96: «dix têtes des Onze Mille Vierges de la Compagnie de sainte Ursule» en tentoonstellingscatalogus *Millénaire de la Collégiale Saint-Jean de Liège*, Luik, 1982, p. 213-217.

⁽⁴²⁾ Willem van Rijckel (van de naam RIJCKEL (RIKLE), een dorpje in het Land van Luik in een enclave in het graafschap Loon) stamde uit de kleine Haspengouwse landadel. Als secretaris en kapelaan van de jonge Roomse Koning Willem van Holland, werd hij begunstigd met de H. Mariakerk te Aken en dankzij de nieuwe vorst en zijn vele relaties kwam hij aan zijn verkiezing tot abt van Sint-Truiden. «L'installation du nouvel abbé fut loin d'être régulière. Il prononça ses vœux le lendemain du même jour où il prit l'habit et fut élu une semaine plus tard», op 5 februari 1249. Zoals zovele andere abdijen maakte de abdij van Sint-Truiden op dat ogenblik een zware economische en geestelijke crisis door. Willem van Rijckel liet als handige beheerder dan ook niets onverlet om ze eruit te halen. Hij engageerde zich in een langdurig proces tegen de Lombarden waardoor hij verplicht was verre reizen te ondernemen naar Lyon, Laon, Cambrai, Troyes, Genua en Milaan. Hij slaagde erin het patrimonium van de abdij terug samen te stellen door de goederen van het klooster terug te kopen of te herstellen en verving de exploitatie door de pacht. Dank zij het handschrift 268, bewaard in de Luikse Universiteitsbibliotheek, krijgen we via zijn notities een verhelderend zicht op zijn activiteiten. Onder zijn beheer werden werken van verfraaiing en restauratie uitgevoerd: beschildering van het kloosterpand, zilveren vaatwerk voor het altaar... Hij werd ook gesteund door de religieuze autoriteiten, zoals de wettelijke pauselijke afgevaardigde, Hugues de Sainte-Sabine, en door paus Innocentius IV die een bulle met aflaten uitvaardigde voor de gelovigen die het klooster bezochten. Dit laatste betekende voor het klooster een nieuwe bron van inkomsten uit giften. Ook de discipline werd versterkt. «Quand il mourut, le 27 février 1272, le monastère de Saint-Trond était de nouveau l'un des plus grands propriétaires ecclésiastiques de la Hesbaye», naar H. PIRENNE, *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel (1249-*

Truiden relieken van de Elfduizend Maagden van Keulen. Net zoals voor de rekeningen van de abdij maakte hij bij wijze van geheugensteuntje korte notities over de uit Keulen verworven relieken; dit handschrift bleef bewaard in het *Sacrarium* van Sint-Truiden. De afzender was Hedwig van Soest, moniale van het klooster der Heilige Makkabeëën te Keulen, en als tussenpersoon fungeerde een zekere Ermentrudis. Deze laatste ontmoette hij te Spalbeek, waar de abdij rechten bezat en waar eveneens de beroemde mystica en verwante van Willem, Elisabeth woonde⁽⁴³⁾. Ook Elisabeth ontving relieken. Ze eindigde haar leven in de cisterciënzerabdij van Herkenrode.

Het is nodig hier nader in te gaan op de rol van deze Elisabeth van Spalbeek. Uit een onderzoeksrapport betreffende deze vrouw van de hand van Philippus van Clairvaux, vernemen we dat zij contacten onderhield met Marie van Rijsel en met de abt van Vaclair, twee personen die door Willem met relieken werden begunstigd, alsook met Pierre d'Igny aan wie zij persoonlijk een gift deed, en met de eveneens bekende mystica Catharina van Park⁽⁴⁴⁾. Tenslotte werden ook monniken van Clairvaux door haar met geheiligde gaven overladen. Zonder twijfel verklaren deze contacten van Elisabeth met de cisterciënzers de reden waarom Willem de vele abdijen van deze orde in verschillende hiërarchien van relieken voorzag. Is het dan gewaagd, met deze context voor ogen, te verklaren met Pater Coens *que l'abbé de Saint-Trond et sa pieuse parente ont échangé quelquefois leurs vues au sujet de l'identité des reliques apportées*⁽⁴⁵⁾ en op die wijze een parallel te trekken tussen Elisabeth van Schönau en Elisabeth van Spalbeek?

⁽⁴³⁾ *Polypitique & comptes de l'abbaye de Saint-Trond au milieu du XIIIe siècle*, Gent, 1896.

⁽⁴⁴⁾ Over deze gestigmatiseerde mystica beschikken we over een interessant rapport, dat door Philippe de Clairvaux tussen 1267 en 1269-1270 werd opgesteld en dit nog tijdens haar leven en vóór haar intrede in Herkenrode. Philippe legt hier ondermeer de nadruk op l'authorité de l'abbé Guillaume de Saint-Trond, parent de la stigmatisée, qui servit d'interprète au cours de l'enquête». Cf. S. ROISIN, *L'hagiographie cistercienne dans le diocèse de Liège au XIIIe siècle*, (Université de Louvain. Recueil de Travaux d'Histoire & de Philologie, 3de reeks, afl. 27), Leuven-Brussel, 1947, p. 70 e.v., en de bibliografie bij PÉREZ-RIGO in *Monasticon belge, o.c.*, p. 137 en 141.

Zie ook A. VAUCHEZ, *Les stigmates de saint François et leurs détracteurs dans les derniers siècles du Moyen Age*, in *Mélanges d'Archéologie & d'Histoire publiés par l'Ecole Française de Rome*, dl. 80, 1968, p. 609; in de 15de eeuw — ten laatste — bleven sporen van haar stigmatisatie als relieken bewaard te Neufmoustier bij Hoei (kritische uitgave van onuitgegeven lijst in voorbereiding); zie ook W. SIMONS en J.E. ZIEGLER, *Phenomenal religion in the Thirteenth Century and its Image: Elisabeth of Spalbeek and the Passion Child*, in *Women in the Church, Studies in Church History*, dl. 27, Oxford, 1990, p. 117-120. Wat de figuur van Ermentrudis betreft, zij staat als begin vermeld (*30, 47), net zoals op een van de schedulae.

⁽⁴⁵⁾ ROISIN, *o.c.*, p. 133 en COENS, *o.c.*, p. 410.

⁽⁴⁶⁾ COENS, *o.c.*, p. 411.

Verrassend zijn deze lijsten ook in de beschrijving van de folteringen die de heiligen moesten ondergaan. Het volstaat hier enkele voorbeelden aan te halen om dit te illustreren⁽⁴⁶⁾: het gelaat van de heilige maagd en martelares Benigne werd boven de wangen zo door de ogen heen doorboord, dat haar ogen en hersens uit haar hoofd gleden (*17). De H. Beatrix werd het hart doorboord. Zij dacht dat de Heer ook op deze wijze werd verwond en zei: "Gezegend zijt Gij, Heer, Ik dank U dat Gij mij dezelfde kwelling laat lijden, die Gij voor mij hebt geleden" (*18). Naast deze directe stijl treft men ook regelmatig actuele vergelijkingen aan (*potens et dives quasi comes Flandrie* (*24)); het lot van de meeste heiligen was onthoofding, het afsnijden van ledematen alsook de marteldood met pijlen. Wat de keuze van hun namen aangaat, horen we duidelijk *un son de terroir germanique qui ne doit rien à l'époque romaine* en enkelen, zoals *Litbertus* en *Christina*, waren in Haspengouw courant in gebruik.

De kroniek van de abdij vermeldt in 1260 de aankomst van relikven van de Elfduizend Maagden, van de Heiligen van het Thebaans Legioen en van de H. Gereon⁽⁴⁷⁾. De lijsten daarentegen van Willem van Rijckel spreken enkel van de relikven van de Elfduizend Maagden en plaatsen de gebeurtenissen tussen 1270 en 1272. De interesse, of beter nog de passie, van de abt voor de relikven had zich reeds in 1258 gemanifesteerd, ten tijde van de bouw van de Sint-Agneskerk in het begijnhof te Sint-Truiden⁽⁴⁸⁾.

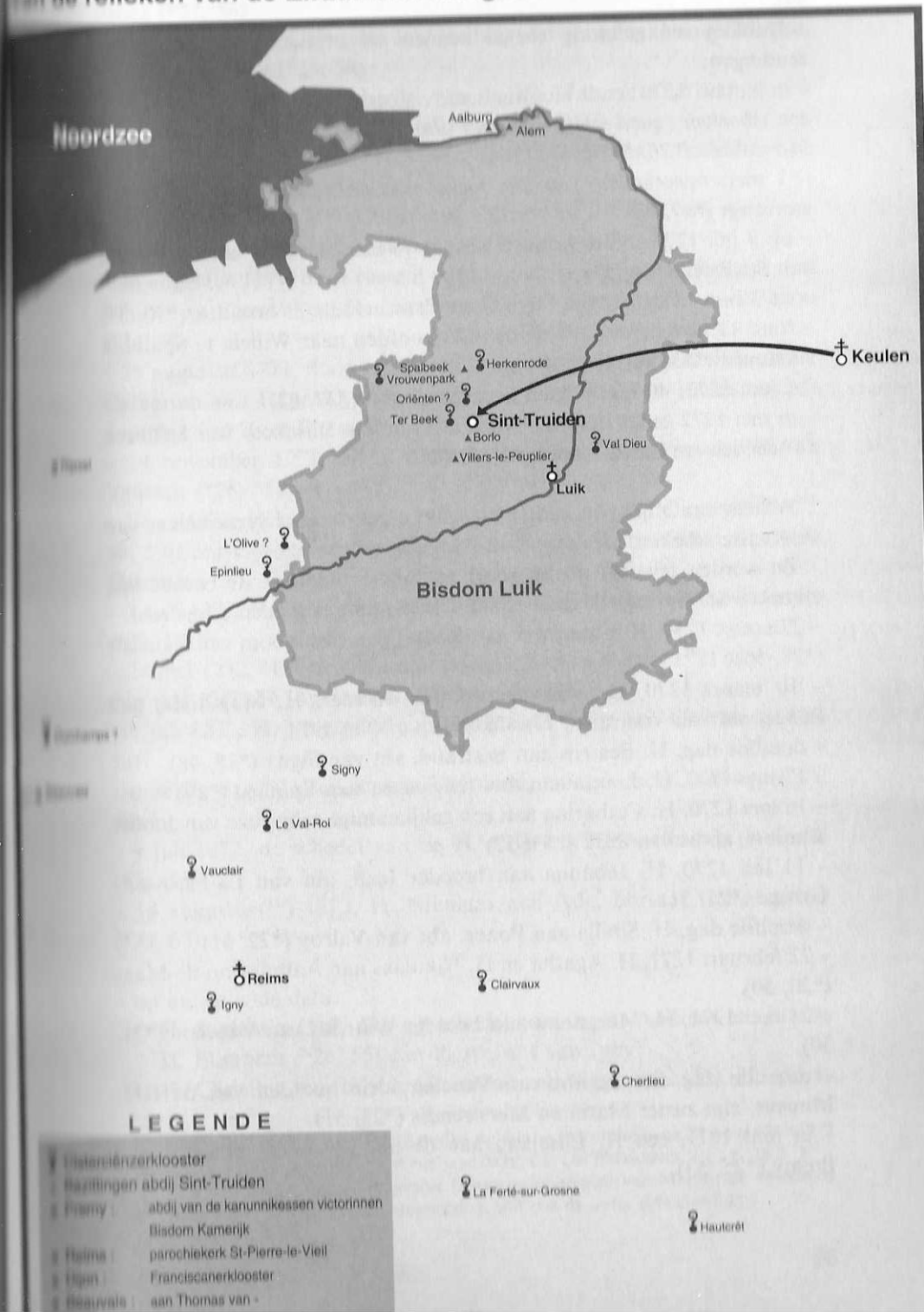
Niet alle relikven uit Keulen heeft hij echter verdeeld, hij behield er ook voor zijn private kapel, ondermeer de schedels van de HH. Catharina en Beatrijs, "mooi als ivoor" (*19), van de H. Gertrudis,

⁽⁴⁶⁾ We geven de verzendingen van de relikven in chronologische volgorde en vermelden met een asterisk tussen haakjes de pagina's uit het *Sacrarium* waar ze vermeld staan. Voor de plaatsbepaling van de religieuze instellingen verwijzen we naar de in dit artikel gepubliceerde kaart. Sommige plaatsaanduidingen stellen problemen: voor Okans/Oclzam/Olzans stelt BERLIÈRE Orientem (bisdom Luik), l'Olive (Cambrai) of Ourscamp (Noyon) voor. Pater Coens suggereerde aan de Tervarent Hautcrêt (*o.c.*, 1933, p. 38). Voor Chynisno (*25), Chinnino (*54), stelt Berlière Signy voor; hij maakt de associatie met Chirlou (*27, 56) dat hij leest als Chirlon; we menen dat men deze vermelding moet onderscheiden en stellen Cherlieu voor, een cisterciënzerabdij van het bisdom Besançon en dochterabdij van Hautcrêt, dat hoger werd voorgesteld door Coens voor Okrans. Wat *Raynaldus decanus christianitatis sancti Petri Remensis* betreft, daar stelt Professor L. Falkenstein Saint-Pierre-le-Vieil te Reims voor zonder verdere mogelijkheid om het personage te identificeren; met onze oprechte dank voor deze suggestie.

⁽⁴⁷⁾ Uitgave DE BORMAN, *o.c.*, dl. 2, p. 207. Op zijn typisch fijnzinnige manier vermoedt pater Coens dat Willem een eerste partij relikven te Keulen verworven heeft, die vanaf 1265 aan de begijnen van St.-Agnes werd geschonken: *Mis en appetit, il en sollicite encore, quelque dix ans plus tard, du couvent des Saints-Maccabées par l'intermédiaire de la sœur Hedwige de Soest* (COENS, *o.c.*, dl. 73, 1955, p. 162-164).

⁽⁴⁸⁾ Ibidem.

Willem van Rijckel, abt van Sint-Truiden (1249-1272) en de import-export van de relikven van de Elfduizend Maagden van Keulen

bekleed met rood-groene zijde (*21), en een *ciborium* op het altaar (*26, 54).

Dankzij een gelukkig toeval kennen we in detail de uitgevoerde zendingen:

- in januari 1270 zendt Hedwig hem, via tussenkomst van Ermentrudis, een *ciborium* (*quod situm est super altare nostrum in capella nostra*) en 31 hoofden (*26, 54)
- 1 mei: opsomming van een reeks relieken waarmee de eerste lijst aanvangt (*17, 47)
- op 9 juli 1270 stuurt ze naar Willem 16 hoofden en 2 naar Elisabeth van Spalbeek (*24, 53)
- op 3 juni 1271 brengen Hedwig en Ermentrudis 23 hoofden (*30, 57)
- rond 11 november 1271 worden 26 hoofden naar Willem te Spalbeek verstuurd (*33, 60)
- 1 juni 1272: 40 hoofden en andere relieken (*37, 62)
- in mei 1272 zendt de prior van Val Dieu aan Elisabeth van Spalbeek de schedel van de H. Andreas (*37, 62).

Willem van Rijckel is echter niet alleen een fervent verzamelaar van de Keulse relieken, hij deelt ze ook kwistig uit.

Zo werden relieken uit Spalbeek en Sint-Truiden — de tweede lijst spreekt vooral over schedels — aan de volgende personen uitgedeeld:

- 27 maart 1270, H. Clementia aan Raoul, pater-econoom van Vauclair (*28, 56)
- 10 maart 1270, H. Martinus en zijn dochter, H. Magthilde, aan Ponce, abt van Vauclair (*17, 47)
- dezelfde dag, H. Beatrijs aan Bertrand, abt van Signy (*18, 48)
- 13 mei 1270, H. Loscia aan drie religieuzen van Epinlieu (*19)
- 16 mei 1270, H. Catharina aan een gelijknamige religieuze van Joodse afkomst, abdis van Park (*23, 52)
- 11 juli 1270, H. Johanna aan broeder Jean, abt van La-Ferté-sur-Grosne (*21, 51)
- dezelfde dag, H. Sibilla aan Ponce, abt van Valroy (*22, 51)
- 22 februari 1271, H. Agatha en H. Nikolaas aan Aalburg-op-de-Maas (*20, 50)
- 24 mei 1271, H. Margareta aan broeder Wiardus van Vauclair (*21, 50)
- dezelfde dag aan de abt van Vauclair, drie hoofden van de HH. Minicus, zijn zuster Maria en Merswendis (*23, 51)
- in juni 1271, een H. Elisabeth aan de abdis van het klooster van Prémy (*25, 53)

- in juli 1271, een H. Agatha aan broeder Bellin die ze naar Cherlieu droeg (*27, 56)

- 11 juli 1271, H. Gertrudis aan Hedwig die ze schenkt aan Philippe, portier van Signy (*25, 54)

- 13 augustus 1271, het hoofd van de H. Margareta en van de H. Martinus aan de kerk van Villers-le-Peuplier (*56)

- 20 augustus 1271, het lichaam van de HH. Merwendis en Maria aan Marie de Turri, bij Rijssel (*27, 55)

- 23 augustus 1271, HH. Catharina, Odrada en Filippus aan Alem-op-de-Maas, een afhankelijkheid van Sint-Truiden (*33, 59)

- 24 augustus 1271, door tussenkomst van de hertogin van Brabant, het lichaam van een zekere H. Johannes aan predikherenklooster te Dijon (*31, 58)

- 29 augustus 1271, door tussenkomst van Bertrand de Vauclair, de H. Catharina aan Raynald, deken van de Christenheid te Reims van de parochie van Saint-Pierre-le-Vieux (*28, 56)

- 29 november 1271, HH. Johannes en Maria aan Ponce, abt van Vauclair (*26, 55)⁽⁴⁹⁾

- 1 mei 1272, HH. Mathias, Agatha en Margareta aan Okans (*20, 32, 49, 59), een niet-geïdentificeerde cisterciënzerabdij, misschien deze van Hauterêt

- 3 mei 1272, H. Maria aan Meester Thomas, boetpriester te Beauvais (*22, 51)

- 24 mei 1272, H. Gertrudis aan Ponce, abt van Valroy (*21, 50)

- in mei 1272, H. Agatha aan Borlo (*32, 58)

- 1 juli 1272, H. Magthilde aan Guillaume, Prior van Clairvaux (*31, 58)

- dezelfde dag, H. Felicita aan Théobald, monnik van Clairvaux (*31, 58)

- 9 juli 1272, de schedel van de H. Uda aan Elisabeth van Spalbeek (*27, 55)

- 14 augustus⁽⁵⁰⁾ 1272, H. Nikolaas aan Ade, bursaal van Vauclair (*39, 63)

- op onbepaalde data:

H. Sapientia (*19, 49), de schedel van de H. Andreas en van de H. Elisabeth (*26, 55) aan Pierre, abt van Igny;

H. Christina aan broeder Bertrand van Signy (*22, 51), H. Maria

⁽⁴⁹⁾ Een gelijkaardige vermelding treffen we aan in de catalogi van 29 november 1272 (*35, 61), met andere woorden juist één jaar later; Cf. DE TERVARENT, *o.c.*, p. 38 n. 2.

⁽⁵⁰⁾ De eerste lijst geeft 15 augustus (Tenhemelopneming van Maria); de tweede de late als de vigilie van de Tenhemelopneming, wat ons de *lectio difficilior* lijkt.

aan Hendrik van Waelbeke, die Willem als abt zou opvolgen (*19); tenslotte het lichaam van de H. Elisabeth en de H. Gillis aan de abdij van Ter Beek (*23, 52).

Hoe is de inventaris van Willem opgevat?

Misschien vertrekkende van de schedulae die bij de relieken staken. Alleszins is er een treffende overeenkomst tussen de teksten van de weergevonden schedulae en de lijsten die, en dit mag men zeker niet vergeten, overgeschreven zijn in de 16de eeuw. De schedulae dateren voor het merendeel uit de 14de-15de eeuw. Dit laatste hoeft niet te verwonderen als men weet dat dergelijke documenten steeds in de loop van de tijden gekopieerd werden.

Ze leren ons de naam van de heilige in kwestie kennen, zijn leeftijd, zijn verwantschap, maar ook de aard van de foltering die hij of zij onderging. Deze identificatie was onontbeerlijk voor de echtheidsverklaring van de reliek. Ze werpt in het bijzonder een licht op de mentaliteit van de protagonisten en hun tijd.

On peut à peine se figurer qu'un économiste de la trempe de Guillaume ait pu concevoir et codifier ces notices zoals Pater Coens het terecht opmerkt⁽⁵¹⁾. En wanneer men die redenering verderzet, moet men zich de vraag stellen of deze relieken niet het voorwerp waren van een ruilhandel met bepaalde instellingen ten voordele van Sint-Truiden?

Welke materiële beschrijving betreffende het uitzicht van de relieken kunnen we uit de lijsten afleiden?

Hier en daar vallen er enkel inlichtingen te rapen: zo is er sprake van een *ciborium* in de kapel van de abt. Het staat beschreven in de tweede lijst als een *repositorium* in hout dat op het altaar stond opgesteld en dat 31 hoofden zou bevatten (*26, 54). Men kan niet anders dan hier de link te leggen met de typische Keulse retabels⁽⁵²⁾. De lichamen van de HH. Gilles en Elisabeth werden naar Ter Beek verzonden (*23) in een blank koffertje met verschillende textielstukken (*52); men zal zich herinneren dat het precies deze relieken zijn van de twee heiligen die door onze schedulae geïdentificeerd konden worden. Een deel is dus achtergebleven in Sint-Truiden en de tweede lijst spreekt van het textiel dat erbij hoort: linnen, stof met kleine lussen... *et id genus alijs femineis ornamentis* (*52), met andere woorden het textiel dat vandaag werd weergevonden en waarvan de vermelding opnieuw opduikt in de inven-

⁽⁵¹⁾ COENS, o.c., p. 407.

⁽⁵²⁾ Cf. A. LEGNER, *Kölnische Hagiophilie. Die Domreliquienschranke und ihre Nachfolgeschafft in Kölner Kirchen*, in *Kölner Domblatt, Jahrbuch des Zentral-Dombau-Vereins*, 1986, p. 195-274.

tarissen die jonger zijn dan de reliekenschat (*44). De hoofden van de HH. Uda en Magthilde zijn versierd (*53, 55), deze van de HH. Mabilia en Margareta zijn bedekt met een stuk zeer fijn linnen — we herinneren ons hier dat het linnen waarin de weergevonden relieken gehuld waren, dateert van Willem's tijd — met bovenop vierkantige vergulde versiersels, die de tand des tijds niet hebben weerstaan (*53). De lichamen van Beatrijs, Silla, Juliana en Siligerna worden bewaard in een beschilderd schrijn (*23). In de tweede lijst worden ze in verband gebracht met de lichamen van Gillis en Elisabeth en de schrijver preciseert dat ze zich «thans door mekaar»⁽⁵³⁾ voor een deel bij het schrijn van de H. Truiden achter het altaar bevinden en gedeeltelijk op het altaar van de H. Elisabeth (*52).

Tenslotte kunnen we ons hier afvragen wat er in de verschillende voornoemde plaatsen nog overblijft van de relieken die door Willem waren verzonden?

Binnen het kader van deze bijdrage was het onmogelijk ons in detail in te lichten over de vele plaatsen⁽⁵⁴⁾. Toch bezorgen de historische bronnen ons wel enige informatie.

In 1638 noteert Arnold de Raisse in zijn *Hierogazophylacium Belgium*⁽⁵⁵⁾ de aanwezigheid in de schatkamer van Epinlieu van de schedel van de H. Ursula, verworven in 1300, die hij echter aanziet voor een homoniem van de beroemde schedel. Ook vermeldt hij het hoofd van de H. Loscia, precies deze die beschreven staat bij Willem van Rijckel. In 1650 spreekt Philippe Brasseur van twee schedels en relieken van de Elfduizend Maagden, zonder echter hun namen te siteren⁽⁵⁶⁾ en een gelijkaardige notitie treft men aan in 1730⁽⁵⁷⁾. Geen enkel spoor is terug te vinden in de inventarissen van de schatkamers van Saint-Pierre-le-Vieux te Reims, van Igny of van Signy⁽⁵⁸⁾.

* * *

⁽⁵³⁾ De laatste twee vermeldingen waarin geklaagd wordt over de lamentabele toestand van deze relieken zijn zonder twijfel toevoegingen door de kopiist, die de tweede lijst in de 16de eeuw weer heeft overgeschreven.

⁽⁵⁴⁾ Het huidig onderzoek zal hopelijk aan buitenlandse vorsers de identificatie van een of ander belangrijk stuk mogelijk maken.

⁽⁵⁵⁾ RAYSIUS, o.c., p. 280.

⁽⁵⁶⁾ Ph. BRASSEUR, *Origines omnium Hannoniae coenobiorum*, Bergen, 1650, p. 148.

⁽⁵⁷⁾ L. DEVILLERS, *Chronique de l'abbaye d'Epinlieu à Mons*, in *Analectes pour servir à l'Histoire Ecclésiastique de la Belgique*, dl. 15, p. 172.

De opzoekingen in de archieven door onze vriend R. Plisnier, die we hier oprecht danken voor zijn medewerking, bleven zonder resultaat.

⁽⁵⁸⁾ Cf. P. TARBE, *Trésors des églises de Reims*, Reims, 1843, p. 238 en 271.

Van Willem van Rijckel is geweten dat hij de *restaurateur de la discipline du monastère aussi bien que réorganisateur des finances*⁽⁵⁹⁾ was. Thans ontdekken we hem in het licht van voorgaande gegevens als een *grand collecteur de reliques et père spirituel d'une parente favorisée de grâce mystique*.

Men kan zich makkelijk voorstellen dat een dergelijk groot aantal relieken een classificatie en een identificatie noodzakelijk maakten. Men bewaarde tot op heden de twee lijsten van Willem van Rijckel. Nu werden de relieken zelf, hun schedulae en de reliekomhulsels, waarin ze gewikkeld waren, weergevonden.

De lijsten van Willem van Rijckel werden herhaaldelijk gekopieerd. We vinden er uittreksels van in een gedrukte inventaris van 1538 die niet ontsnapte aan het opzoekingswerk van Crombach in zijn speurtocht naar Keulse heiligen⁽⁶⁰⁾.

Het voorbeeld van Willem van Rijckel met betrekking tot de cultus van de Elfduizend Maagden staat niet alleen. Vele abdijen konden beschikken over een aanzienlijk aantal Ursuliaanse relieken⁽⁶¹⁾; de inventarissen van de schatkamer van Sint-Truiden spreken van 90 schedels (*43), vele beenderen en textiel (*44).

De cisterciënzerorde onderscheidt zich wel bijzonder in de viering van de cultus van de Elfduizend Maagden: in de 13de eeuw werd hun feest in de liturgie geïntroduceerd, met name in die huizen die ook de relieken in hun bezit hadden⁽⁶²⁾. We zagen trouwens hoe Willem en Elisabeth vooral cisterciënzerabdijen met relieken hebben verrijkt.

Waarom zou Willem van Rijckel zo'n speciale interesse voor de Elfduizend Maagden van Keulen hebben gehad? Is het een persoonlijk initiatief van hem?

Reeds van in de 11de eeuw was Keulen in onze streken beroemd omwille van het grote aantal heilige lichamen die in zijn kerken werden bewaard⁽⁶³⁾. Abt Raoul van Sint-Truiden was erheen gereisd om relieken te bekomen⁽⁶⁴⁾ en de relaties tussen Keulen en Sint-Truiden

⁽⁵⁹⁾ Korte inhoud van het artikel van BERLIÈRE, *o.c.*, in *Analecta Bollandiana*, dl. 18, 1899, p. 421.

⁽⁶⁰⁾ COENS, *o.c.*, p. 408 n.l.

⁽⁶¹⁾ Cultus geschetst door M. ZENDER, *Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligerverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde*, 2de uitg., Keulen, 1973, p. 196 e.v..

⁽⁶²⁾ Cf. G. MUELLER, *Der Kult der hl. Ursula und ihrer Gefährtinnen in Orden*, in *Cistercienser Chronik*, dl. 24, nr. 284, 1912, p. 283-301.

⁽⁶³⁾ ANSELME schrijft in zijn kroniek van de bisschoppen van Luik (B. I, kol. 52 in *MGH, SS*, dl. 7, 1846, p. 220): *Wazo episcopus sanctam adiit Coloniam, sanctorum limina, quorum numerus nulli praeter Romam loco aequae est concessus*. (Uittreksel vriendelijk gesignaleerd door P. Nisin).

⁽⁶⁴⁾ Zie voetnoot 28. We moeten de cultus van het Thebaans legioen ter sprake brengen tijdens een mededeling op het volgende congres te Saint-Maurice d'Agaune.

waren levendig⁽⁶⁵⁾. De Keulse heiligen kwamen in se de reeds rijke schatkamer van Sint-Truiden gewoon 'aandikken'. Heeft Willem gehandeld onder invloed van zijn verwante Elisabeth van Spalbeek? Natuurlijk ging het in de eerste plaats om het toekennen van een identiteit aan de gevonden beenderen om zich via de echtheidsverklaring te verzekeren van de daadwerkelijke invloed van de relik. Maar boven dat alles staat de 'legende', 'wat dient gelezen te worden' over de Elfduizend Maagden, een cultureel model dat zonder ophouden van in de 10de eeuw is herwerkt, een verhaal doordrongen van mystiek en gekruid met 'openbaringen'⁽⁶⁶⁾: de maagdelijkheid en het Christelijk engagement van deze 'maagden en bruiden van Christus' op hun weg naar de marteldood⁽⁶⁷⁾. Men is vooral verrast door de minutieuze ontleding van de laatste levensstonden van de heiligen, van hun gelijkmoedigheid voor de 'heilige dood'⁽⁶⁸⁾. Immers ze aanvaardden zonder opstandigheid of bitterheid de lijdensweg in de zekerheid weldra te delen in de gelukzaligheid van het paradijs. Vinden we hier niet tussen twee duidelijk afgebakende polen van deze tweede helft van de 13de eeuw, het vastleggen van de legende door Jacobus De Voragine vóór 1264 en de schildering op het schrijn van de H. Odilia van Hoei rond 1292, de uitdrukking van een ideaal van heiligheid? Door haar stigmatisatie zal Elisabeth van Spalbeek een supplementaire trap toevoegen aan haar navolging van het leven en de dood van Christus⁽⁶⁹⁾. Maar hier overschrijden we de grenzen van ons onderwerp...

Summary

The relics of the abbey of Sint-Truiden are famous and ever since the early Middle Ages well known by inventories. They form one of those Benedictine treasures of the Meuse region, still surprising nowadays by their opulence.

Between 1270 and 1272, the abbot William of Rijckel acquired in Cologne a number of important relics of the 11,000 Virgins, which he undoubtedly identified with the help of his relative, the mystic Elisabeth of Spalbeek.

The many wrapped up, authenticated bones, which have recently been found in the deanery of Sint-Truiden, are the archaeological remains of these relics. William of Rijckel also distributed the relics generously to different Cistercian monasteries and to other registered places in Europe.

⁽⁶⁵⁾ Cf. de bibliografie van J.-L. CHARLES in de bijdragen in deze inventaris.

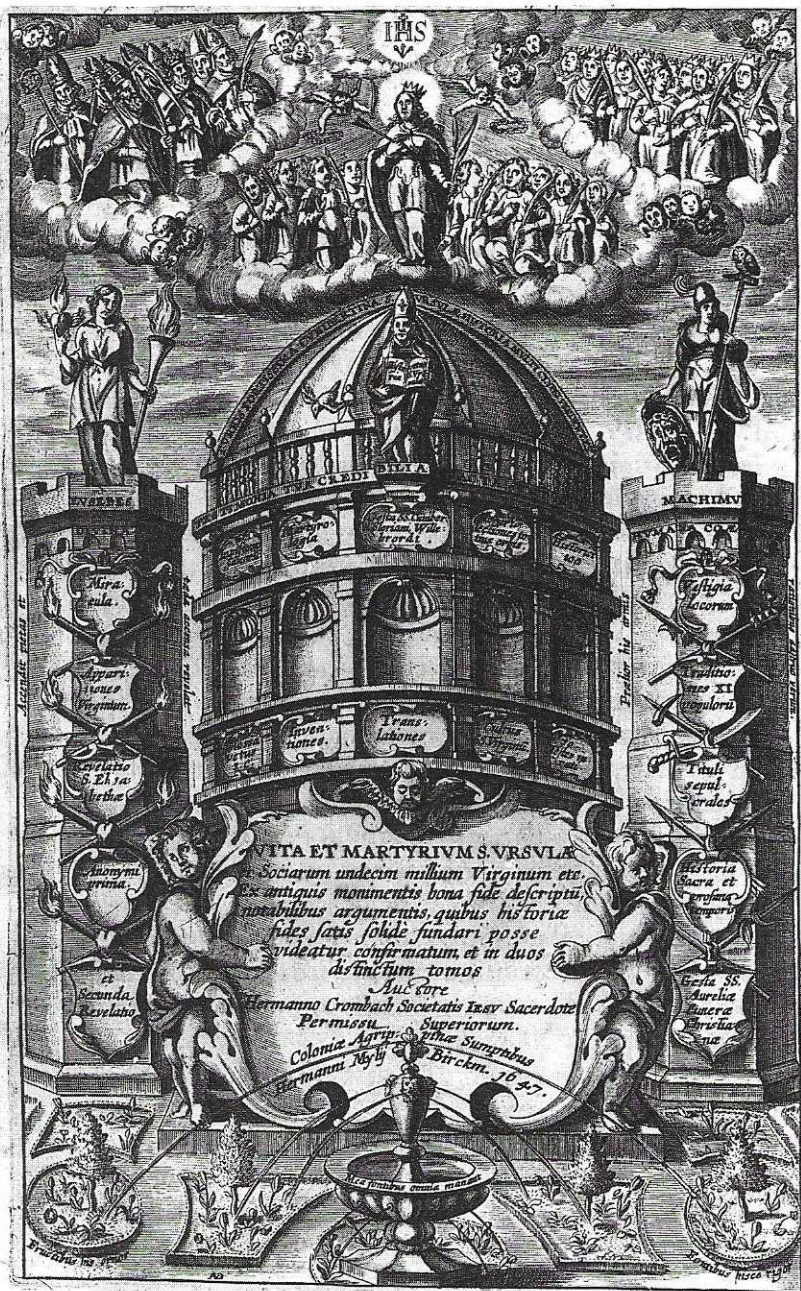
⁽⁶⁶⁾ Dergelijke «Openbaringen» wekten onvermijdelijk bij sommigen het nodige scepticisme. Cf. ROISIN, *o.c.*, p. 124 e.v..

⁽⁶⁷⁾ Cf. BARDON, *o.c.*

⁽⁶⁸⁾ Cf. A. VAUCHEZ, *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Age*, Rome, 1981, p. 598-600.

⁽⁶⁹⁾ Cf. A. VAUCHEZ, *Les stigmates...*, *o.c.*

H. CROMBACH, *Vita et martyrium S. Ursulae et sociarum undecim millium Virginum etc.*, Keulen, 1647. — Luik, BU. (Foto: J. Botty).